

הרב יהודה זולדן, מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, סימן ח, עמ' 131-146

הוצאת ספר תורה לקראת מלך

מבוא

- א. הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג במעמד הקהל
1. לקראת ראש הגלות
2. הנחת ספר תורה על מיטת מנהיג שמת
- ב. הוצאת ספר תורה לאירועים מיוחדים
- ג. עדויות על הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג
- ד. השתרשות מנהג הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג - שאלות הלכתיות

מבוא

נהגו בקהילות מסוימות לצאת עם ספר תורה לקבל פני מלכים, ואף מנהיגים שאינם מלכים. היציאה לקראת המלכים והמנהיגים בספר תורה, היתה בדרך כלל בעת ביקור המלך-המנהיג בעיר, במחוז, או ביקור במסגרת הקהילה היהודית. היציאה אל המלך-המנהיג, עם ספר תורה, משמשת אות כבוד והערכה.

מתי והיכן התחיל נוהג זה, והאם יש לו שורשים קודמים, בספרות התנאים, האמוראים והגאונים? נציע עדויות למנהג זה, ונבדוק עד כמה היה מנהג זה מושרש וידוע אף למנהיגים הגויים, ועל ניגודים שנוצרו בין מנהג זה לבין הלכות אחרות. לעיתים היה חשש, שאם לא יצאו לקראתו בספר תורה, יתפרש הדבר כפגיעה וזלזול בו¹.

א. הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג

1. במעמד הקהל

בדברים לא, יט נאמר: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת". בגמ' סנהדרין כא, ב נאמר שמלך מצווה לכתוב ספר תורה נוסף, יחודי לו, מלבד אותו ספר תורה שחייב בו כל אדם, ולשאת אותו עימו תמיד, שנאמר: "והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' אלקיו, לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם" (דברים יז, יח-יט).

ספר התורה של המלך נועד לקריאה וללימוד בו, והוא מיטלטל עם המלך ממקום למקום, גם אם הוא לא קורא בו. על אף שלמלך מישראל היה ספר תורה שלו, במקדש, בעת מעמד הקהל, הוא היה קורא מספר התורה שבעזרה (ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו)². כך מתארת המשנה בסוטה פ"ז מ"ח:

פרשת המלך כיצד?... חזן הכנסת נוטל ספר התורה ונותנו לראש הכנסת, ראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכהן גדול, וכהן גדול נותנו למלך, והמלך עומד ומקבל וקורא יושב³.

אביי בגמ' סוטה מא, ב מסביר שהעברת ספר התורה מיד ליד, מהקטן - חזן הכנסת, עד לגדול - המלך, היא: "כולה משום כבודו דמלך".

¹ בסיסו של מאמר זה נכתב כעבודה בהדרכת פרופ' יוסף תבורי, ראש המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן.
² הרב יששכר תמר, עלי תמר, ירושלמי סוטה עמ' רלד, מסביר שספר התורה של המלך לא מיועד לקריאה בציבור אלא לקריאה ולימוד אישי של המלך, ולכן במעמד הקהל המלך היה קורא מספר המיועד לציבור.
³ מדברי המשנה עולה שהמלך אכן קרא בספר התורה של העזרה. ראה בגמ' בבא בתרא יד, ב רש"י ד"ה ספר עזרה, והראב"ד בשיטה מקובצת שם בד"ה ספר. ראה מאמרי: "ספר התורה ממנו קראו בהקהל וביום כיפור במקדש", ספר הקהל, עמ' 474-484.

הליך דומה של העברת ספר תורה מיד ליד מקטן עד לגדול, היה גם מדי שנה במקדש, ביום כיפור, לשם קריאת התורה של הכהן הגדול. כך מתארת המשנה בסוטה פ"ז מ"ז, והמשנה ביומא פ"ז מ"א:

ברכות כהן גדול כיצד? חזן הכנסת נוטל ספר התורה ונותנו לראש הכנסת, ראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכהן גדול. כהן גדול עומד ומקבל וקורא אחרי מות (ויקרא טז), ואך בעשור (ויקרא כג).

סדר העברת ספר התורה ביום כיפור מדי שנה, ובמעמד הקהל פעם בשבע שנים, היה דומה. אלא שביום כיפור הספר תורה היה מגיע עד לידי הכהן הגדול, ובמעמד הקהל היה הכהן הגדול מעביר את ספר התורה הלאה - אל המלך. גם על סדר העברת הספר של יום כיפור אומר אב"י בגמ' בסוטה מ, ב: "כולה משום כבודו דכהן גדול הוא".

יש ללמוד מכאן שהוליקו ספר תורה לקראת אישים חשובים כמו כהן גדול ומלך, וכדברי הירושלמי סוטה פ"ז ה"ו, ובירושלמי יומא פ"ז ה"א:

בכל אתר את אמר הולכין אחר התורה, והכא את אמר מוליכין את התורה אצלן? אלא על ידי שהן בני אדם גדולים, התורה⁴ מתעלה בהן.

אמנם המטרה היא לשם קריאה בספר, אך יש בהולכת ספר תורה לקראת אישים חשובים שני שינויים לעומת הוצאת ספר תורה רגילה לשם קריאה בו ביום-יום: א. מביאים את ספר התורה אל המלך לכבוד ספר התורה, ובשל כבודם שלהם, ולא הם הולכים לקרוא היכן שספר התורה נמצא. יתכן גם שהוציאו את ספר התורה למקום גדול ורחב יותר, מאחר שלא היה מקום להתכנס במקום בו הוא היה מאוחסן. ב. במעמד הקהל מעבירים את ספר התורה בין מספר אנשים מהקטן לגדול, עד שמגיע לעומד בראש המעמד.

2. לקראת ראש הגלות

הירושלמי, בסוטה וביומא שם, ממשיך לדון בהליך דומה של הולכת ספר תורה לקראת אישיות אחרת:

והא תמן מייבלין אורייתא גבי ריש גלותא? אמר רבי יוסי בי רבי בון: תמן על ידי (שזרעו של) דוד משוקע שם⁵, אינון עבדין לו כמנהג אבהתהון.

הסבר הירושלמי דומה מאד לדברי אב"י בבבלי סוטה מ, ב, שהכל משום כבודו של הכהן הגדול, וזהו גם כבודה של התורה. מהמשך הירושלמי לא ברור, מתי, ולשם מה הביאו ספר תורה לראש הגלות, ולא מצאנו שראש הגלות מחוייב בקריאת תורה ייחודית. אמנם, מהירושלמי נלמד, שהיה זה מנהג עוד מימות אבותיהם המלכים, מלכי בית דוד⁶.

ממקור אחר בירושלמי, ועל פי פרשנות מסויימת, נלמד על נוהג דומה, להביא ספר תורה בפני מנהיג בעת מינויו, ושלא לשם קריאה, אלא לכבוד ובאופן חד פעמי. בירושלמי פ"ח ה"ו נאמר:

⁴ הגר"א בביאורו לשולחן ערוך או"ח קלה, כא, גורס ומוסיף מלה בירושלמי: "על ידי שהם בני אדם גדולים בתורה, התורה מתעלה בהם". לפי דבריו, נהגו כך אך ורק ביחס למנהיגים שהם גדולים בתורה. הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר"א, עמ' 117, טוען שאין גירסה כזו, ויש להביא ספר תורה גם למנהיגים שאינם גדולים בתורה, וכפי ששואל הירושלמי בהמשך ביחס לראשי הגולה. אכן בירושלמי בכת"י ליידין וכת"י וותיקן אין נוסח כזה.

⁵ היות ראשי הגלות מהזכרים של זרע דוד, והיותם של הנשיאים מהנקבות של זרע דוד, נזכר במספר מקורות: בירושלמי כלאים פ"ט ה"ג; בירושלמי כתובות פ"ב ה"ג; בבראשית רבה לג, ג. בנושא זה ראה במאמר "מנהיגים מבית דוד שאינם מלכים" בספר זה.

⁶ הרב חיים צבי טויבש בהערות המהדיר לאוצר הגאונים, סנהדרין, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשכ"ז, עמ' לח הערה 30, כותב שמהירושלמי יוצא שזהו מנהג עתיק, בכל אופן מזמן האמוראים.

רבי חגי' כד הוה מקים פרנסין הוה מטעין לון אוריתא, לומר שכל שררה שניתנה - מתורה ניתנה. "בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו" (משלי ח, טו).

המהר"א פולדא פירש כך: "כשהיה ממנה פרנסין לקח ספר תורה ונתן להם לטעון אותן בזרוען, לומר שאין ראוי להיות מנהיג אלא מי שהוא בן תורה, ומצידה כל השררה והכבוד שנאמר "בי מלכים ימלוכו"⁷. נראה שגם כאן מדובר על אירוע חד פעמי, אך בעל משמעות, בו הביאו ספר תורה לפני המנהיג - הפרנס המיועד, בעת מינויו.

המקורות מהתלמוד ירושלמי מתארים מנהגים שנהגו בזמן האמוראים ואף קודם להם. מאז תקופת האמוראים אין לנו ידיעות ממשיות על מעמדם של ראשי הגולה עד תקופת הגאונים. אחרי כן, ישנם תיאורים באגרת רב שרירא גאון, אך פירוט נרחב נמצא בחיבורו של ר' נתן הבבלי⁸, בו הוא מתאר את גינוני הכבוד שנהגו כלפי ראש הגלות. לפי דבריו, בעת מינויו של ראש הגלות היו משגרים לו בגדים ומנחות, והיו מלוים אותו מביתו לבית הכנסת בשבת, שם היה לו מקום מיוחד לישיבה, ובשני צדדיו ישבו ראשי ישיבות סורא ופומפדיתא. את קריאת התורה מתאר ר' נתן הבבלי כך:

מוציא ספר תורה, וקורא כהן ואחריו לוי, וחזן הכנסת מוריד ספר תורה לראש הגלות וכל העם עומדין והוא מקבל ספר תורה בידיו ועומד וקורא בה, וראשי הישיבות עומדין עמו, וראש ישיבת סורא מתרגם עליו, ומחזיר ספר תורה לחזן ומחזירה לתיבה. וכשהוא מגיע לתיבה ישב הוא במקומו ואז ישבו כל אדם במקום. ואחריו קורין ראשי כלות ואחריהם תלמידי ראשי ישיבות, אבל ראשי הישיבות עצמן אינם קורין בספר תורה באותו היום, שקדמן אחר.

תיאור העברת ספר התורה בעת מינוי ראש הגלות, מזכיר את הליך נתינת ספר התורה למלך בהקהל, וכפי שמתואר בירושלמי סוטה. בהמשך מספר ר' נתן הבבלי, על הכבוד המלכותי לו זכה ראש הגלות: "כל העם יוצאים לפניו ולאחריו, ואומרים לפניו דברי שירות ותשבחות עד שהוא מגיע לתיבתו". ומכאן ואילך, כשהיה רוצה לצאת מביתו, לעסוק בעניניו, "רוכב במרכבת המשנה כמרכבת שרי המלך בבגדים נאים. והולכים אחריו עד ט"ו אנשים, ועבדו יהיה רץ אחריו... ודומה בהליכתו כאחד משרי המלך"⁹. בהמשך מספר על הכבוד שרחשו לראש הגלות בבואו לפני המלך הגוי.

לעומת הליך מינויו של ראש הגלות, כותב ר' נתן הבבלי (עמ' 86) כיצד היו ממנים את ראשי הישיבות:

מנהג ראשי הישיבות כשיתמנה אחד מהם, כן מנהגם, לעשות לו כדרך שעושין לראש גלות כשממנין אותו, חוץ מספר תורה, שאין מורדין אותה אליו, אלא הוא היה עולה אליה כדרך כל אדם.

מכאן שהולכת ספר תורה היא אכן ייחודית אך ורק לקראת ראשי גלויות, וזהו רק בעת מינויים.

⁷ לא הכל פירשו את הירושלמי כך. יש שפירשו שהיה מנסה אותם בתורה (גר"א), או שהיה אומר להם דברי תורה (הפני משה), או שהיה מבטא בכך שכל שררה ניתנה מהתורה (מרדכי בבא בתרא סימן תפח).

⁸ ר' נתן הבבלי "סדר הישיבות", סדר החכמים וקורות הימים (בעריכת אברהם נויבאוואר), חלק ב' עמ' 83-87. על חיבור ר' נתן הבבלי, ראה: מ' בן ששון "המבנה המגמות והתוכן של חיבור רב נתן הבבלי", תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי הביניים (בעריכת מ' בן ששון), עמ' 137-180; פרופ' ירחמיאל ברודי, צוהר לספרות הגאונים, עמ' 26.

⁹ ממקורות שונים נלמד על כבוד מלכים שנהגו בראשי הגלות: גיטין לא, ב; תענית כ, ב ועוד.

תיאור דומה לזה של ר' נתן הבבלי, כותב ר' שלמה אבן וירגה בספרו שבט יהודה עמ' קטו-קטז¹⁰, אם כי יש אצלו שינוי באשר להליך העברת ספר התורה:

ובערב שבת בונים לו מגדל בבית הכנסת... מתקבצים החזנים וכל יודע בטיב שיר סביב המגדל, ואומר התפילה בניגון עד הוצאת ספר תורה. ואז מעלין הנשיא אל ראש המגדל, ופניו מכוסות. וראש ישיבת סורא ואחריו ראש ישיבת פומבדיתא, ומושיבין הנשיא בכסא שבמגדל, ומוציאין ספר התורה מן ההיכל, ומביאין אותו אל המגדל לקרוא, וקורא ראשון, ואחריו ראשי הישיבות.

ההבדלים הבולטים בין תיאור זה, לתיאור המופיע אצל ר' נתן הבבלי, הם שראש הגלות קורא ראשון ולא שלישי, וכן ראשי הישיבות קוראים בתורה. יחד עם זאת בתיאורי ר' שמואל אבן וירגה מסופר על גינוני מלכות שנהגו כלפי ראש גלות בעת המלכות. "ונותנין יד עליו, ותוקעין בחצוצרות וקול שופר, ומברכין אותו ואומרים בקול רם: יחי אדוננו הנשיא לעולם!". תקיעה בחצוצרות בעת מינוי מלכים מצינו כבר במקרא, (במלכים ב' יא, יב-יד), וכך גם באשר לקריאה "יחי" (מלכים א' א, לא).

הן מדברי ר' נתן הבבלי והן מדברי ר' שמואל אבן וירגה, ניתן להבין, שהליך העברת ספר התורה לראש הגלות היה אך ורק בעת מינויו. אך ר' אברהם בן נתן הירחי בספר המנהיג, הלכות שבת, סימן נו (עמ' קפב) כותב שבכל שבת היו נוהגים כך:

מנהג היה למור עוקבא נשיאה, שהיו מביאין לו כסא שלכבוד בבית הכנסת מצד הארון, ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי מורידין לו [התורה]. ואית סמך לדבר בירושלמי פרק בא לו (יומא פ"ז ה"א): "בכל אתר את אמר הולכין] אצל התורה, ובא את אמר מוליכין את התורה אצלו, אלא על ידי שהן בני אדם גדולים בתורה מתעלה בהן. והא תמן מובילין אורייתא גבי ריש גלותא? אמר רבי יוסי בר בון: תמן על ידי שזרעו שלדוד משוקע שם, אינון עבדין לו כמנהג אבהתהון". ואיתא בגמ' דסוטה ירושלמי מגילת סתרים.

בין אם עשו כן רק בעת מינויו או אף בכל שבת, בסוגיה זו נמצא אולי את שורש המנהג להוציא ספר תורה בפני מלך. אמנם הנוהג שם הוא הבאת ספר תורה לפני מנהיגים מבית דוד על מנת לקרוא בו, אך יתכן שמכאן מקור המנהג להביא ספר תורה לכבוד המלך גם שלא על מנת לקרוא בו. כך רומז הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק באור שמח על הרמב"ם בהלכות יום טוב ו, יד, ובצורה ברורה יותר כתב זאת הרב צבי ולנר, שו"ת חמדת צבי א' יב, ח. הוא עוסק בדברי הירושלמי, והוא איננו מזכיר את דברי ספר המנהיג, וכותב להיפך: "אין לפרש שמביאין לו לקרות בספר תורה, דמן הסתם היה לו ספר תורה בביתו"¹¹... אלא ודאי שהיו מוציאים ספר תורה לקראתו לקבל פניו כשבא למקום". לפי דבריו, על כך שאל הירושלמי, שהרי לפי זה יוצא שמביאים את ספר התורה לכבוד את ריש גלותא ולא את התורה? ועל כך השיב הירושלמי: "תמן על ידי שזרעו של דוד משוקע שם, אינון עבדין לו כמנהג אבהתהון". הסביר זאת הרב צבי ולנר כך:

דהיינו מאחר שלמלכי בית דוד עשו כן, ומאחר שהיה ספר תורה עמו תמיד, היו יוצאים בספר תורה לכבוד ספר תורה המלכות, ממשיכים לעשות כן לריש גלותא למען דוד מלך ישראל חי וקיים, וגם כדי להעלות כבודם בעיני העמים והשרים. ואולי מכאן המקור למה

¹⁰ ר' שלמה אבן וירגה, שבט יהודה, ירושלים, מוסד ביאליק, תש"ז. עזריאל שוחט בהערות וביאורים עמ' רג, כותב שר' שלמה אבן וירגה העתיק תיאורים אלה מספרו של ר' נתן הבבלי, והוסיף ושינה פרטים כראות עיניו.

¹¹ בספר נתן הבבלי שם בעמ' 84 אכן כותב שמאותו העת ואילך איננו יוצא מפתח ביתו, והעם מתקבצין ומתפללין עמו תמיד בין בחול בין בשבת בין בימים טובים.

שנוהגים להוציא ספר תורה וללכת לקראת מלכי עכו"ם, דמאחר שעשו כן בין הגויים לריש גלותא, עשו כן למלכי ארץ משום דרכי שלום (ההדגשה איננה במקור).

מדבריו ניתן גם ללמוד שהנוהג לצאת לקראת מנהיג עם ספר תורה היה עוד בימי מלכי בית דוד, ומכאן התפתח הנוהג גם כלפי מלכים מישראל שאינם מבית דוד, ולמנהיגים שאינם יהודים. אין אנו יודעים מתי והיכן התפתח מנהג זה, אך נראה שכאן נעוצים שורשיו.

3. הנחת ספר תורה על מיטת מנהיג שמת

מצינו שהוציאו ספר תורה לכבוד מלך-מנהיג בעת פטירתו. כך נאמר בגמ' בבבא קמא יז, א: "ת"ר: "וכבוד עשו לו במותו" (דברי הימים ב' לב, לג) - זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף, דברי ר' יהודה; א"ל ר' נחמיה: והלא לפני אחאב עשו כן! אלא, שהניחו ספר תורה על מטתו, ואמרו: קיים זה מה שכתוב בזה. והאידנא נמי עבדינן הכי! אפוקי מפקינן, אנוחי לא מנחינן. ואיבעית אימא: אנוחי נמי מנחינן, קיים לא אמרינן¹².

בנוסח אחר נאמר במדרש איכה רבה פתיחתות כה:

"וישכב יחזקיהו עם אבותיו ויקברוהו במעלה קברי בני דויד וכבוד עשו לו במותו" - מה כבוד עשו לו? ר' יהודה בר' סימון ורבי חנין ורבנן, ר' יהודה בר סימון אמר: בית וועד בנו למעלה מקברו של חזקיהו, בשעה שהיו הולכים לשם היו אומרים לו למדנן, ר' חנין אמר: ספר תורה נתנו למעלה מקברו של חזקיהו, ואמרו זה שהוא מוטל בארון זה, קיים מה שכתוב בזה. ורבנן אמרי: הציעו לו טפסיות מפתח בתייהם עד קברי בני דוד. וכל כך למה, כדי שלא יתיחפו רגליהם. אף על פי כן נתיחפו רגליהם.

מהמקורות הללו ניתן ללמוד, שבזמנו נהגו להוציא ספר תורה עם מותו של מלך, כבר בתקופות קדומות, במות חזקיה מלך יהודה. נוהג זה מוכר לגמרא השואלת: "והאידנא נמי עבדינן הכי?"¹³ רש"י מפרש שם שכוונת השאלה היא, שגם כיום נוהגים להוציא "ספר תורה קמי גברא רבה". "גברא רבה" אין משמעותו מלך בדוקא, אלא לכבוד כל אישיות חשובה, מה גם שבזמן הגמ' אין מציאות של מלך בישראל, וממילא הדיון יכול להיעשות רק כלפי אישים אחרים. יחד עם זאת גם בזמן האמוראים, היו שהתנגדו לכך. כך נאמר בגמ' במועד קטן כה, א:

כי נח נפשיה דרב הונא, סבור לאותובי ספר תורה אפורייה. אמר להו רב חסדא: מילתא דבחייה לא סבירא ליה, השתא ליקום (ליה) ליעבד ליה? דאמר רב תחליפא: אנא חזיתיה לרב הונא דבעי למיתב אפורייה, והוה מנח ספר תורה עליה. וכף כדא אארעא ואותיב ספר תורה עילויה. אלמא קסבר: אסור לישוב על גבי מטה שספר תורה מונח עליה.

רש"י שם בד"ה לאותובי ספר תורה אפורייה, מפרש: "ולומר: קיים זה מה שכתוב בזה". רצו אם כן, לנהוג כלפי רב הונא כמו שהיה נהוג כלפי חזקיה על פי המובא לעיל, אך על פי עדותו של רב חסדא, רב הונא עצמו התנגד למנהג זה בחייו.

נוהג זה של הוצאת ספר תורה לכבודו של מת, החל אם כן בכבודם של מלכים ועבר בשלב כלשהו לכבודם של תלמידי חכמים, והוא מוכר לאמוראים, אם כי יש המתנגדים לו. בתקופת הגאונים

¹² ראה: יוסף ויצטום, "קיים זה מה שכתוב בזה", נטועים ו' (תש"ס), עמ' 59-72.

¹³ הרמ"מ כשר, תורה שלמה חלק יג עמ' 142, כותב שבכל מקום בו משתמשת הגמרא בלשון: "והאידנא" הוא תוספת של הסבוראים. דבריו מבוססים על דברי ר' אלגאזי, קהלת יעקב, מענה לשון ח"ב, לשון חכמים אות ה סי' קפה, וכן משמע מדברי הראב"ד המובא ברא"ש לתענית פ"ב סי' כד.

אנו מוצאים התייחסות נוספת לשאלה זו, כשהדיון שם הוא ביחס לתלמיד חכם, ולא למלך או מנהיג שלטוני אחר. כך השיב רב האי גאון¹⁴:

ונשאל מרבינו האיי ז"ל לענין אדם חשוב שמת מהו לעשות לו הספד וספר תורה מונח לפניו וסדין פרוש עליו, והתיר לעשות כן לאדם חסיד וגדול בתורה ויחיד בדורו, דתניא (ב"ק יז, א) וכבוד עשו לו במותו זה חזקיה מלך יהודה שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף דברי ר' יהודה, אמר לו ר' נחמיה והלא לאחאב מלך ישראל עשו כן, אלא מלמד שהניחו ספר תורה על מטתו, ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה. והאידנא, דקא עבדינן הכי, אפוקי מפקינן אנוחי לא מנחינן, איבעית אימא, אנוחי מנחינן קיים לא אמרינן. וטפי עדיף דלא למיעבד הכי, דאמרינן (מו"ק כה, א) כי נח נפשיה דרב הונא סבור רבנן לאנוחי ספר תורה אערסיה. אמר להו רב חסדא: מלתא דמחיים דיליה לא סברה השתא ניקום ונעביד ליה, וכן כי נח נפשיה דרב חסדא, ושמענו רבנן וזקנים נמנעו מזאת¹⁵. ואם נעשה לחכם גדול וחסיד ויחיד במקומו, אל יהא ספר תורה בדבר זה מוטל אלא עומד בתיבה ובדומה לה, והוכיחו מי שישנה בכך.

הרב שמעון בן צמח, בשו"ת תשב"ץ חלק ג סימן ג, הסביר שהאיסור להניח ספר תורה על מיטת תלמיד חכם הוא, משום לועג לרש או משום זלזול בספר תורה. מכל מקום, מסקנת התשובה של רב האי היא שיש להימנע מלעשות זאת, ויתכן שמתשובה זו ניתן ללמוד על היחלשותו של מנהיג זה גם באשר לכבודם של תלמידי חכמים. אכן, בטור י"ד שנג, ואחריו בשו"ע שם סעיף ב פסקו, שאין להניח ספר תורה על מיטתו של חכם, אם כי הפרישה והש"ך שם ס"ק א כתבו שמותר להניח ע"ג קרקע או ספסל¹⁶.

מהמקורות בירושלמי בסוטה, ביומא ובפאה, וכן מהבבלי בבבא קמא, מתקבל הרושם שהיה נוהג של הולכת ספר תורה לקראת מנהיג בעת פטירתו ובעת מינויו, ואולי במשך כל זמן מנהיגותו, ולפחות בשבתות, חגים וארועים מיוחדים. והשערתנו היא שבשלב כלשהו נהגו להוליך ספר תורה, גם לקראת מנהיגים שאינם יהודים, בנסיבות מיוחדות, אם כי אין לכך עדויות ברורות.

ב. הוצאת ספר תורה לאירועים מיוחדים

סוגית הירושלמי משמשת בסיס לדיון נרחב בפוסקים בשאלה, האם מותר לטלטל ספר תורה מבית הכנסת, ולקרוא בו בביתו של אדם חשוב שאיננו יכול לבוא לבית הכנסת. או לחילופין, האם ניתן להוציא ספר תורה מבית הכנסת, על מנת לקרוא בו בפני אסירים החבושים בבית סוהר. אדם חשוב יכול להתפרש בהקשר זה תלמיד חכם, או מנהיג. כך כותב ר' יצחק בן משה באור זרוע חלק א' הל' קריאת שמע סימן ט:

דנכון וכשר הדבר ליראי השם ב"ה, כשהוא חולה שיכול לכיין, שיבואו עשרה ויתפללו עמו. ואם הוא אדם חשוב בעירו, מביאין לו ספר תורה בביתו שיקראו בו עשרה שמתפללין עמו,

¹⁴ ר' יצחק אבן גיאת, חלק ב' עמ' סח-סט; ר' אברהם בן יצחק, ספר האשכול, (מהדורת אלבק) הלכות ספר תורה דף נט, א; ר' משה בן נחמן, כתבי הרמב"ן, במהדורת מוסד הרב קוק, עמ' פח; טור יורה דעה ס' שמד, שנג. תשובה זו נמצאת באוצר הגאונים לבבא קמא, עמ' 23-24.

¹⁵ בכתבי הרמב"ן, במהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ד, עמ' פח, הגירסא היא: "כי נח נפשיה דר' שמעון". המהדיר, הרב חיים דב שעוועל כותב שהכונה לר' שמעון קיירא בעל הלכות גדולות. מכאן שתשובת רב האי מתבססת על נוהג שהיה קיים בימיו. כך ניתן להבין גם משו"ת חכמי פרובינציה חלק ב סימן מב שם דן בתשובת רב האי, וכותב שהעיקר שלא לעשות: "וכתב שהזקנים והחסידים שבגאונים נמנעו מזה", אם כי לא בהכרח שמדובר על גאוני בבל.

¹⁶ הרמב"ם לא הביא להלכה נוהג זה של הוצאת ספר תורה לכבוד מלך שמת, על אף שבהל' אבל יד, כה פסק הרמב"ם: "מושיבין ישיבה על קברו שבעה ימים, שנאמר וכבוד עשו לו במותו, זה שהושיבו לו ישיבה על קברו". הלכה זו מקורה בדרשה אחרת בסוגיה זו בגמ' בבבא קמא טז, ב. דן בכך הלחם משנה שם. יתכן, שכבר הרמב"ם ידע שבזמנו לא נוהגים בכך, ולכן לא ציין זאת להלכה.

דאמר בירושלמי ביומא פרק בא לו, ואיתא נמי בירושלמי דסוטה. אם לאותם מביאים בעבור כבודם, לזה שאנוס כל שכן שמביאים לביתו. ובעת הקריאה יעמוד הקורא ויקרא. דברי האור זרוע מובאים גם בהגהות אשר"י בברכות פרק ראשון אות ז. באשר להוצאת ספר תורה לקריאה אצל אסירים, כתב המהר"ם מרוטנברג בשו"ת מהר"ם מרוטנברג, חלק ד' כג¹⁷:

בני אדם החבושין בבית האסורים אין מביאים אצלם ספר תורה אפילו בראש השנה ויום כיפור, מדאמר בירושלמי פרק בא לו, בכל אתר את אמר הלך אחר התורה, והכא את אמר מוליכים התורה אצלם? אלא על ידי שיש בני אדם גדולים, איני יודע אם התורה נתעלתה בהם, או הם לא יעלו אצלה. והא תמן מובילין אורייתא לגבי ריש גלותא? א"ר יוסי ב"ר בון על ידי שזרעו של דוד משוקע בהינון, עבדין להון מנהג אבותיהן. תשובה זו מופיעה במדרכי בראש השנה סימן תשי. אך הרב יוסף קאפח בפירושו לרמב"ם בהלכות תפילה יב, כ אות סא יוצא כנגד פרשנות זו, ולפיו: "התשובה שהובאה במדרכי סוף פרק א דראש השנה, לא הובנו על ידו דברי הירושלמי על נכון... ואחריו החרו החזיקו כמעט כל האחרונים. ונפסק גם בשולחן ערוך או"ח קלה, יד, ועיין גם הגהת הרמ"א שם. וכל הדין הזה יסודו באותה תשובה הבנויה על הבנה מסויימת בירושלמי". הרב קאפח איננו קושר את הענין להליך העברת ספר התורה לראש הגלות בעת מינויו, אלא להולכת ספר תורה בעת מעמד הקהל. לפי דבריו, בדברי הירושלמי על ראש הגלות, "אינון עבדין לו כמנהג אבהתהון", הכוונה לכך, שגם בהקלה היו נוהגים כך למלך. והוא מסיק מהמסופר בתוספתא ביומא ג, יג שלאחר הקריאה של הכהן הגדול היה כל אחד מביא ספר תורה מביתו וקורא בו ומראה חזותו לרבים, ומכאן יש ללמוד שחז"ל לא התנגדו לכך שיביאו ספר תורה להראותו ברבים.

ואכן כן, בתקופות מאוחרות יותר מצינו פעמים בהם מוציאים ספר תורה מארון הקודש, או אף מחוץ לבית הכנסת, ואין קוראים בו, והדבר מקובל ונהוג. להלן דוגמאות: לתפילת כל נדרי¹⁸, בליל שמחת תורה¹⁹, ולהקפות שניות בשמחת תורה²⁰, בעת הכנסת ספר תורה חדש לבית הכנסת²¹, להקל על יולדת המקשה לילד²². כמו כן דנים על הוצאת ספר תורה לבית קברות בעת צרה²³.

¹⁷ הענין כולו נזכר בטור בבית יוסף וברמ"א בשולחן ערוך או"ח סימן קלה. לקריאת פרשת "זכור" התיר המגן אברהם בשולחן ערוך או"ח קלה, כג להביא ספר תורה אף לאסורים, וכן החיי אדם כלל לא, טו, והמשנה ברורה קלה, מו. באשר להוצאת ספר תורה ממקום למקום בעקבות דברי הירושלמי הללו עסקו פוסקים רבים: הרב מאיר קצנלבוגן, בשו"ת מהר"ם פאדוה, סימן פח; הרב שלום מרדכי שבדרון, שו"ת מהרש"ם, חלק ו סימן ד; הרא"ה קוק, מצות ראה, עמ' פב, רא; הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, או"ח חלק א' סימן עא; הרב משה פיינשטיין, יו"ד חלק ד סימן סא, יג; הרב צבי ולנר, שו"ת חמדת צבי, חלק א' או"ח יב; הרב נתן צבי פרידמן, שו"ת נצר מטעי סימן ו, עמ' מט-נ; הרב שלמה גורן שו"ת משיב מלחמה, חלק ב' עמ' רמא-רמז; הרב אפרים גרינבלט, שו"ת רבבות אפרים, חלק ה' סימן ריט; הרב אליעזר ולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יא סימן טז, חלק יז סימן יב, חלק יח סימן ו. בתשובה האחרונה מודה הציץ אליעזר לרב יוסף קאפח שפירושו בירושלמי מתקבל על הדעת, אך בכל זאת מיישב את שיטתם של רוב הפוסקים שהבינו אחרת את הירושלמי; הרב עובדיה יוסף שו"ת יביע אומר, חלק ד' או"ח סימן טו, חלק ז או"ח סימן נו, ג, חלק ח' או"ח סימן נב, טז. שו"ת יחווה דעת, חלק ו סימן ט; הרב יונה מצגר, שו"ת מים ההלכה, ד' סימן לה; הרב שמעון בירן הי"ד, מלילות א' עמ' 413-416; הרב יאיר דרייפוס, "טלטול ספר תורה לצורך קריאה בר", מדרש דחד יומא, עמ' 146-152; הרב יעקב אריאל, שו"ת אהלה של תורה, או"ח סימן ו, כותב שספר התורה של המלך היה עימו תמיד ולא היו מוליכים את הספר אליו, ומכאן שכל מי שמוליך את ספר התורה איתו, כמו מטיילים הלוקחים איתם ספר תורה, או מנייני קוראים בשמחת תורה, שם אין התורה באה אליהם אלא איתם, וזה כמו מלך ומותר.

¹⁸ הוצאת ספר תורה לכל נדרי: ענין זה נזכר ברא"ש ליומא ח סי' כח, ואצל בנו בטור או"ח תריט. בעטרת זקנים שם ב מציין שכן גם נכתב גם בכתבי האר"י. מנהג זה מופיע במטה אפרים שם, והערוך השולחן שם בס"ק ו כתב "יש בזה ענינים גדולים שאי אפשר לבארם". הרב צבי ולנר, שו"ת חמדת צבי, חלק א' או"ח סימנים יב, יג, מעלה אפשרות שמקור מנהג זה להוציא ספרי תורה שלא לשם קריאה לתפילת כל נדרי מקורו במנהג שהיה במקדש בו "כל אחד היה מביא את ספרו ומראה חזותו לרבים", כאמור בתוספתא ביומא ג, יג. ראה עוד: הר"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק ד סימנים לז-לח.

¹⁹ בליל שמחת תורה נהגו במקומות מסויימים באשכנז לקרוא בתורה לאחר ההקפות. מנהג זה מזכיר לראשונה ר' יצחק אייזיק טירנא, בספר המנהגים מכל השנה כמנהג אלו המדינות, בהל' שמיני עצרת, ומובאים דבריו ברמ"א בדרכי משה או"ח סימן תרסט. ראה: א' יערי, תולדות חג שמחת תורה, עמ' 194-203, המסביר שהטעם לכך הוא שלא תהיה

היו מקומות בהם נהגו לצאת עם ספר תורה לקראת חתן, ויש שנהגו להוציא ספר תורה מבית כנסת לבית החתן על מנת לקרוא בו. הרב משה פיינשטיין²⁴ כותב שהנימוק לכך הוא על פי האמור במדרש "חתן דומה למלך". וכך נאמר במדרש פרקי דרבי אליעזר פרק טז:

החתן דומה למלך. מה המלך הכל מקלסין אותו שבעת ימי המשתה, כך חתן הכל מקלסין אותו שבעת ימי המשתה. מה המלך לובש בגדי כבוד, כך החתן לובש בגדי כבוד. מה המלך שמחה ומשתה לפניו כל הימים, כך החתן שמחה ומשתה לפניו כל שבעת ימים. מה המלך אינו יוצא לשוק לבדו, כך החתן אינו יוצא לשוק לבדו. מה המלך פניו מאירות כאור החמה, כך חתן פניו מאירות כאור החמה, שנאמר "והוא כחתן יוצא מחופתו" (תהלים יט, ו).

מאחר שלקראת מלך מותר להוציא ספר תורה אף שאינו גדול בתורה, אזי יש לעשות כך גם לחתן. במדרש עצמו לא מופיע שהיו מוציאים ספר תורה לקראת חתן ולקראת מלך, אך המנהג המאוחר של הוצאת ספר תורה לקראת מלך, משמש בעצמו מקור למנהג אחר, הוצאת ספר תורה לקראת חתן, על בסיס ההשוואות שבמדרש בין מלך לחתן.

ג. עדויות על הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג

המנהג להוציא ספר תורה מבית הכנסת על מנת לקבל פני מלך, נזכר בצורה ברורה ומפורשת לראשונה, בספר החינוך במצוה שעט - מצות משא הארון בכתף (מהדורת מכון ירושלים תשנ"ב)²⁵: זה שנהגו בגלויות היום להוציא ספר תורה לקראת מלכי האומות, אין זה בחיוב מצוה זו כלל (-של נשיאה בכתף). שכל בני ישראל רשאים לישא אותו. ואם מדריך כבוד התורה יבחרו גם היום שישאוהו מבני לוי, תבוא עליהם ברכה.

הלן מספר דוגמאות נוספות לקיומו של מנהג זה. הקיסר פראנץ-יוזף בקר בארץ ישראל בשנת תרכ"ט. בבואו לירושלים הוא התקבל על ידי נכבדי האשכנזים והספרדים בספר תורה, לחם ומלח. לשם קישוט הרחוב, נאספו כל תשמישי הקדושה מבית הכנסת²⁶.

הוצאת וטלטול ספרי התורה לבטלה. סיבה זו איננה נזכרת במפורש במקורות שהוא מציין, וגם לפי דבריו היו קוראים בספר אחד, ועדיין לא פתרנו בכך את בעיית טלטול הספרים האחרים שהקיפו בהם ולא קראו בהם. מנהג הקפות השניות במוצאי שמיני עצרת נזכר אצל ר' חיים ויטאל, שער הכונות, ירושלים, תרל"ג, דף קד, בשם האר"י. על הוצאת ספרי תורה בהקפות שניות, ראה: ר' יוסף חיים, בן איש חי, פרשת וזאת הברכה, שנה ראשונה, סימן יז; יעב"ץ במור וקציעה והחיד"א בברכי יוסף או"ח סימן קלה; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת, חלק א סימן עב; הרא"ה קוק, שו"ת אורח משפט סימן קמב, המאריך לבאר את מקור המנהג בספרי המקובלים ומציין שאין לזה זכר בספרות ההלכה, ומסיים: "ואין בזה שום חשש איסור של טלטול ספר התורה מאחר שהדבר הוא לשם מצות שמחת התורה והידורה". צילום תשובתו זו של הרא"ה קוק נמצאת בספר זכרון חזון ישעיהו דבורקס, עמ' נג-נד. לעומת זאת, הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ו סימן עט, יוצא נגד הוצאת ספרי תורה להקפות שניות. על הוצאת ספר תורה להושענות ללא קריאה בו, ובשמחת תורה, ראה: יערי, (לעיל, הערה 18) עמ' 266-268, 277-284.

²¹ הוצאת ספר תורה לקראת ספר תורה חדש - החיד"א בברכי יוסף או"ח קלה, יג בשם מהר"י אייגנס שעל דרך הסוד אין לעשות כן, אך מהר"י אבוהב התייר; הרא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק, או"ח סימן ז; הרב עובדיה הדאיה, שו"ת ישכיל עבדי, חלק ה סימן ט. יש שהתירו ספרים ותיקים עד פתח בית הכנסת, ויש שהנהיגו גם להוציא ספרים ותיקים המונחים בבתי כנסת אחרים, בדרך לבית הכנסת לשם מכניסים את הספר תורה החדש. ראה: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ד' או"ח טו, שדן שם גם בשאלה האם יש לפסול ספר תורה כשמעבירים אותו ממקום למקום.

²² על הבאת ספר תורה ליולדת המקשה לילד - פתחי תשובה ליר"ד סי' קעט, ו; בשו"ת חינוך בית יהודה סימן עא; באר שבע, סנהדרין קח, א בד"ה אמר ר' יוחנן; ברכי יוסף יר"ד רמ, יג; פרופ' דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשנ"ח, חלק ו עמ' נג, שנג.

²³ על הוצאת ספר תורה לבית קברות - בזוהר פר' אחרי, דף עא, א, נאמר שלוקחים ספר תורה לבית קברות בעת צרה.

²⁴ הר"ן בתענית דף ה, ב בר"ף כותב שאין לקחת ספר תורה לבית הקברות. בשו"ת נודע ביהודה תנינא, או"ח קט דן בענין זה. גם לאדם פרטי אין להכנס לבית קברות עם ספר תורה על זרועו כאמור בגמ' ברכות יח, א, ונפסק ברמב"ם הל' ס"ת י, ו וכס"מ; רמב"ם הל' אבלות יד, יג וכס"מ; שו"ע יר"ד שסז, ב; שו"ע יר"ד רפב, ד; בבית יוסף או"ח קסט.

²⁵ שו"ת אגרות משה, או"ח א' לד. וראה עוד: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ט סימן טו.

²⁶ דברי החינוך נזכרו אצל פוסקים אחדים: בגליון מהרש"א ליר"ד סי' רפב, א, הכותב שכוונת החינוך היא ללויים וכהנים. בכנסת הגדולה ביר"ד שם הגה"ט אות יד בשם הרדב"ן, וכן בפתחי תשובה שם ס"ק א בשם תשובת הש"ך בכתב יד, שנהגו להוציא ספר תורה לקראת מלך ולכבודו, ואין למחות על כך.

²⁶ קובץ "לפי שעה", ירושלים, תרע"ז, חלק ח עמ' 17-8. מופיע אצל: מ' אליאב, בחסות ממלכת אוסטריה 1849-1917, ירושלים, יד בן צבי, תשמ"ו, עמ' 49. ג' קרסל, נתיבות ציון וירושלים, מבחר מאמרי אברהם משה לונץ, עמ' 221 - 223.

בעיתון מחזיקי הדת ערב ר"ה תרמ"א, מסופר שהרב שמעון סופר, בעל המכתב סופר, היה לבוש בבגדי יום טוב, ויחד עם חתנו הגאון ר' עקיבא קורניצר החזיקו ספרי תורה עם כלי קודש, בעת ביקור הקיסר הפולני בקרקוב, בכ"ז באלול תר"מ²⁷.

הקיסר הגרמני וילהלם השני, ביקר בירושלים בשנת תרנ"ט. הביקור התקיים בשבת בבוקר. רבני העיר, הרב שמואל סלנט והרב שאול יעקב אלישר קבלו את פניו ובידיהם נרתיק ספר תורה ריק, ובתוכו אגרת לכבוד הקיסר, בעברית ובגרמנית.²⁸

הרב שלמה כהן, בעל חשק שלמה על הש"ס, רבה של וילנא, יצא בקיץ תרס"ג, לקראת הרצל בבואו לעירו, וספר תורה בידו. הוא אמר להרצל: "האוצר היקר הקדוש ביותר של בני עמנו, אתה הגדול בבני עמנו". באומרו זאת פרצו כל הנוכחים בבכי²⁹. בהזדמנות אחרת אמר הרב שלמה כהן, לרב יהודה לייב מימון: "כל אלה שקבלו את פניו יחד אתי, נדמה היה לנו, כי מלך ישראל ביופיו תחזינה עינינו"³⁰. הרצל כידוע, לא היה מלך, ראש מדינה או נשיא, ואף על פי כן, כך קבלו את פניו.

האדמו"ר מקלויזנבורג, הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, יצא עם ספר תורה ביום כיפור תש"ו, לקדם את פניו של הגנרל דיויד אייזנהואר, המפקד העליון של צבאות השחרור האמריקניים באירופה ולימים נשיאה של ארה"ב, שבא לבקר את שארית הפליטה, במחנה העקורים בפלדאפינג שבגרמניה³¹.

מצינו לא רק יציאה עם הספר לשם כבוד, אלא גם נתינת ספר תורה במתנה למנהיג גוי. הרב יששכר תמר, עלי תמר, ירושלמי פאה עמ' שסב מספר נשיאה הראשון של מדינת ישראל מר חיים ויצמן מסר במתנה ספר תורה במתנה למר הארי טרומן נשיא ארה"ב, על עזרתו לעם היהודי, כסמל יקר וכבוד. הרב יששכר תמר מצין לגמ' במגילה ט, א שכתבו ספר תורה לתלמי המלך, ומספר שגדולי חכמי ישראל ברוסיא הקבילו פני הצאר בספר תורה ונתנוהו לו במתנה³².

ד. השתרשות מנהג הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג - שאלות הלכתיות

ממקורות נוספים ניתן ללמוד עד כמה מושרש מנהג הוצאת ספרי תורה לקראת מלך, וזאת על פי דיונים בשאלות הלכתיות, כשנוצר ניגוד בין מנהג הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג, לבין הלכות אחרות. בבסיס הדיון ההלכתי מונח, שהנוהג של הוצאת ספר תורה לקראת מנהיג, ידוע לכל, כולל למנהיגים עצמם, ואי הוצאתו יכולה להתפרש כזלזול וכפגיעה, ויש בדבר חשש סכנה ואיבה. הדיון בעיקרו הוא בעקבות סוגית הבבלי בגמ' בברכות, המאפשרת לחרוג מקיום הלכה, ואף לעבור על איסור, בשל כבוד מלך. בגמ' בברכות יט, ב נאמר:

²⁷ תיאור הביקור נמצא בספר: רבינו שמעון סופר (עורכים: יודא הכהן שטרעסר, ואהרן הכהן פערל), ניו יורק, מכון שם לשמואל, תשנ"ח, עמ' ת-תא.

²⁸ מריוק, עם הרצל לירושלים, ירושלים, כרטא, תשנ"ה, עמ' 50-65. בספר שם תמונות רבות מהביקור, כולל תמונות של הרב אלישר, אם כי אין רואים את ספר התורה. ליד הרב הועמד אדם שישמור על כך שלא יצלמו אותו בשבת, אך ללא הועיל. על הביקור של הקיסר ראה עוד: אברהם אלמליח, הראשונים לציון, ירושלים, ראובן מס, תשל"ל, עמ' 344-335; אפרים יעיר, דמות וקומה, אלון שבות, יד שפירא, תשמ"ט, עמ' 15-16; שושנה הלוי, "ביקורים מלכותיים בירושלים במאה ה-19", ירושלים-מבחר מאמרים (עורך: אלי שילר), ירושלים, ספרית אריאל, 1993, עמ' 119-128.

²⁹ ראובן הכט, בתקוע השופר, הרצל, דמותו, פועלו, ומבחר כתבים, חיפה, מולדת, תשנ"ט, עמ' 582-583. שם בעמ' 581 מופיע תצלום כרטיס ברכה לשנה החדשה, מאוסטריה, שם נראה הרצל עטוף בטלית, מוזמן לעלות לתורה כאות כבוד ויקר. התצלום הוא לא אמיתי, אלא הרכבת תמונות (פוטו-מונטאז'). לא כתוב באיזה שנה, ומי הוציא לאור כרטיס זה.

³⁰ הרב יהודה לייב מימון, שרי המאה ו' עמ' 173. ראה עוד: הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל ג' עמ' שיז.

³¹ הסיפור פורסם בשיחת השבוע, הוצאת צעירי אגודת חב"ד (עורך - הרב מנחם ברוד), פרשת וילך תשס"ב מס' 768. מקור הסיפור הוא בספר "לפיד האש". תודתי לפרופ' יוסף תבורי שהפנה אותי למקור זה.

³² ראה עוד: חיים ויצמן - הנשיא הראשון, מבחר אגרות ונאומים (בעריכת ל' פישר), ירושלים, מדינת ישראל - ארכיון המדינה, תשנ"ה, עמ' 494. ענין זה נזכר גם אצל הרב יששכר תמר, עלי תמר, ירושלמי פאה עמ' שסב. אברהם אלמליח (לעיל, הערה 27), מספר שהועדה המכינה את הביקור מטעם רבני ירושלים חשבה בתחילה לתת ספר תורה במתנה לקיסר, ולבסוף החליטו שאין זה ראוי על פי ההלכה.

תא שמע, דאמר רבי אלעזר בר צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל. ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה - יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם. אמאי? לימא: "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'!" (משלי כא, ל) כדרבא, דאמר רבא: דבר תורה, אהל, כל שיש בו חלל טפח - חוצץ בפני הטומאה, ושאין בו חלל טפח - אינו חוצץ בפני הטומאה, ורוב ארונות יש בהן חלל טפח, וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן.

תא שמע: גדול כבוד הבריות שדוחה [את] לא תעשה שבתורה. ואמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! - תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו ד"לא תסור" (דברים יז, יא). אחיכו עליה: לאו דלא תסור דאורייתא היא! אמר רב כהנא: גברא רבה אמר מילתא לא תחיו עליה, כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ומשום כבודו שרו רבנן.

הגמ' איננה עוסקת בהוצאת ספר תורה לקראת מלך, אלא ביציאה על מנת לראות מלך, גם אם הדבר כרוך בעבירה על איסורים. ר' אלעזר ב"ר צדוק היה כהן (בכורות לו, א), ודבריו מנוסחים בלשון הוה, "מדלגין היינו". יישום נוסף לדבריו הוא במסופר בירושלמי ברכות פ"ג ה"א: א"ר ינאי: מטמא כהן לראות את המלך. כד סליק דיוקלטיינוס מלכא להכא, חמון לר' חייא בר אבא מיפסע על קיבריה דצור בגין מיחמיניה. ר' חזקיה ור' ירמיה בשם ר' יוחנן: מצוה לראות גדולי מלכות, לכשתבוא מלכות בית דוד יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות. הירושלמי קושר את האפשרות לעבור על איסורי טומאה לכהנים, לדברי ר' יוחנן, וגם דברי ר' אלעזר ב"ר צדוק בבבלי נראים מבוססים על דברי ר' יוחנן, אם כי ר' יוחנן עוסק אך ורק בחובה לראות פני מלך, ומבלי להתייחס לשאלה האם מותר לעבור על איסורים לשם כך. כך הם דברי ר' יוחנן, כפי שהם מובאים בבבלי בברכות ט, ב:

העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים: כל הסומך גאולה לתפלה - אינו נזוק כל היום כולו. אמר רבי זירא: איני? והא אנא סמכי ואיתזקי! אמר ליה: במאי איתזקת - דאמטיית אסא לבי מלכא; התם נמי מבעי לך למיהב אגרא למחזי אפי מלכא, דאמר רבי יוחנן: לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה - יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם.

לא נעסוק כאן בשאלות שונות בהם דנו הראשונים והפוסקים בעקבות גמרות אלו, בשאלת טיב האיסורים עליהם מותר לעבור, דאורייתא או דרבנן, וכן לא ברקע ההיסטורי של הסיפור בירושלמי, ועד כמה יש להשתדל להתאמץ לראות פני מלך³³. נתמקד אך ורק בדיוני הפוסקים, בשאלות הלכתיות שונות, מהם ניתן ללמוד עד כמה מנהג זה ידוע ומושרש³⁴.

הרב אברהם שמואל בנימין סופר, שו"ת כתב סופר, או"ח סימן לז³⁵, דן בהוצאת ספר תורה לקראת נציג בכיר של המלך, שבא לבקר את הקהילה היהודית ביום כיפור שחל בשבת, במקום שאין עירוב. לשואל (אחיו, הרב שמעון סופר, בנו של החת"ס) היה פשוט יותר להתיר. המשיב טען

³³ עיין עוד במאמר "ראיית פני מלך ומנהיג וברכתה" בספר זה.

³⁴ גם הרמב"ם בהל' שבת ל, ב מקביל ומדמה את ההכנות לשבת באופן הבא: "איזהו כבוד? זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרוחץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת, ומתעטף בציצית, ויושב בכבוד ראש מיחל להקבלת פני השבת, כמו שהוא יוצא לקראת המלך".

³⁵ על תשובה זו דן בנו, הרב שמחה בונים סופר, בשו"ת שבת סופר, או"ח סימן יג.

שמצד המצוה לרוץ ולראות פני מלך, אין צורך לצאת עם ספר תורה, אך מאחר והמלכים רגילים שיוצאים לקראתם עם ספרי תורה, יתפרש הדבר כזלזול ופגיעה, ולכן מתיר בהוראת שעה לצאת עם ספרי תורה לקראת מלך ביום כיפור שחל בשבת במקום שאין בו עירוב, אם לא ניתן לעשות זאת בדרך מותרת. משמעות הדבר היא שמה שהכריע את הכף להתיר למרות הקשיים ההלכתיים, הוא הפרסום וההשתרשות של המנהג לצאת לפני מלך בספר תורה.

הרב שלום מרדכי הכהן, שו"ת מהרש"ם, חלק ג' קצח (דעת תורה, או"ח סי' רכד, ט), דן איך יוציאו ספר תורה בשבת, לקראת בואו של השר לעיר, ואם לעשות כן גם ביום כיפור שחל בשבת במקום שאין עירוב. הוא מציין לבית לחם יהודה בפירושו לשולחן ערוך יורה דעה רפב, ז, שמותר להוציא לקראת ההגמון ואם אפשר לדחות או לרצות במעות עדיף. אם לא, ניתן להוליך פחות פחות מד' אמות, או להעביר מיד ליד. ואם אי אפשר בכל אלו, יש להוליכו על ידי גוי. הוא מציין לתשובת הכתב סופר שהתיר והעדיף בקטן ולא על ידי גוי. אין זה משנה אם זה מלך או הגמון או כל דרגה אחרת.

הרב יעקב חי זריהן, שו"ת ביכורי יעקב, סי' ז, דן אף הוא באריכות רבה בשאלת טלטול ספר תורה בשבת במקום שאין עירוב. מלך טורקיה היה אמור לעבור דרך טבריה בשבת, והכינו לו קבלת פנים. ההתלבטות היא: "אחר דכאן המנהג להוציא למלכים ושרים, דגדול כבוד הבריות ומכל שכן כבוד מלך, ונימא משום כבוד מלכים שרי, כיון דזה כבוד מלך כנהוג מימות דור ודור להוציא ספר תורה לכבוד מלך". מסקנתו למקרה המדובר היא שיש חובה לצאת ולהקביל פני מלך, ולו היה חשש איבה אם לא יוצאים עם ספר תורה, היה מתיר. אך מאחר שאין חשש איבה, וגם אין מדובר על מלך של אותו מקום, אלא על מלך זר שעובר דרך טבריה, אין להתיר שום איסור, אף לא איסור דרבנן, וכל שכן כשלא נתבקשו לעשות זאת, ובדאי זה רצון המלך וזהו כבודו שלא נעבור על דתנו³⁶.

היו מקומות בהם הוציאו נרתיקי ספר תורה ריקים, ובכך פתרו את הניגוד שבין הוצאת ספר תורה לכבוד מלך, לבין כבוד ספר התורה³⁷.

מנהג הוצאת ספר תורה לקראת מלך משמש מודל גם למנהגים נוספים. הרב יחיאל יעקב וינברג, התיר להציג ספר תורה בתערוכה במוזיאון ממשלתי, מאחר שאם לא יציגו יהיה זה עלבון לממשלה. בהיתרו הוא מציין שאין זה שונה מהנהג לצאת לקראת מלך עם ספר תורה³⁸. הרב

³⁶ דיון עקרוני בשאלה זו, אך לא תשובה מעשית, דן הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, בפירושו אור שמח על הרמב"ם בהל' יום טוב ו, יד. לפי דבריו, רק ביחס לטומאה דרבנן התירו, מאחר ומצינו שהתורה לא גזרה על טומאתו במקום בזיון גדול, כמו קבורת מת מצוה, אבל במקום שהתורה לא חילקה ולא מחלה על מצותה משום כבוד הבריות, אזי גם חכמים לא הקילו על מצותן משום כבוד מלכים אף בדבריהם, ולכן יהיה אסור להוציא ספר תורה לכרמלית בשבת משום כבוד מלכים. מה שהתירו בשבת משום כבוד הבריות, זהו רק למנוע בזיון (סוכה לו, ב תוד"ה בשבת), אבל לשם כבוד כמו כבוד מלכים, לא התירו בשבת.

³⁷ הרעיון להוציא נרתיקי ספרי תורה ריקים, הוא הבסיס ל"פורים סרגוסה", שהיה נחוג ב"ח בשבט. יהודי המקום היו נוהגים בתחילה לצאת לקראת המלך עם ספרי תורה, ואח"כ החליטו לצאת עם נרתיקים ריקים. היה מי שהלשין, והמלך החליט לבדוק זאת. לילה קודם נגלה הדבר בחלום לגבאי המקום, וכך ניצלו מאותה הלשנה. כך מסופר בספר מעשה ניסים, ירושלים: תר"ץ, עמ' 3. וראה עוד: יוסף דנה, חג "ח בשבט במלכות סרגוסה", מחקרי חג 3, תשנ"ב, עמ' 83-85. סיפור זה מובא גם בלוח דבר בעתו, בני ברק, תשנ"ה, עמ' תקנ"ב-תקנ"ה. סיפור זה מופיע כ"פורים סיציליאה", באנציקלופדיה אוצר ישראל, חלק ז', עמ' 194.

³⁸ שו"ת שרידי אש, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשכ"ו, ג' סימן צח. אמנם הרב שמחה במבערגר, שו"ת זכר שמחה, סימן קמד, אסר למכור ס"ת פסול למוזיאון מאחר שהוא נשאר בקדושתו. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה, הלכות תפילה פרק יב, כתב שגם הסוברים שס"ת פסול איננו נשאר בקדושתו, יתכן ובעלי המוזיאון יתחלפו, ואזי יביאו את הספר לידי בזיון. נציין שהרא"ה קוק, בשו"ת דעת כהן, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשכ"ט, סימן קעז התיר למכור תשמישי קדושה כמו מעילים מפות פרוכות ונויי ספר תורה למוזיאון, אך לא ספר תורה.

שאר ישוב כהן, רבה של חיפה, כותב שמנהג הוצאת ספר תורה לקראת מלך, יכול לשמש אסמכתא לעמידה עם ספר תורה בזמן אמירת מי שברך למדינת ישראל³⁹. יחד עם זאת בחמישים השנים האחרונות, לא זכורים אירועים מיוחדים, בהם יצאו עם ספרי תורה לקבל פני מנהיג, בארץ או בחו"ל, מנהיג יהודי או גוי. מנהג זה הולך ונעלם, אם כי הוא היה נפוץ בקהילות רבות.

סיכום

מותר להוציא ספר תורה לקראת מלך, מנהיג, תלמיד חכם, ואולי אף חתן, לשם כבודם. מנהג זה, המוזכר בגמרא, היה נפוץ בייחוד מתקופת הראשונים ואילך, והמלכים אף ציפו לו. עקב כך יש שהתירו לשם כך טלטול בשבת ואיסורים נוספים, משום כבוד מלכים או משום איבה וכד'. בימינו מנהג זה הולך ונמוג, והיום הוא נדיר ביותר.

³⁹ חקרי הלכה, ירושלים, תלמידי המחבר, תשנ"ג, עמ' שסד-שסו, על הנוהג לעמוד עם ספר תורה בעת שמברכים את המלך ראה בשו"ת מהר"ם פדובה, קראקא, תרמ"ב, סימן פז. הוא לומד זאת מהמסופר במגילת תענית, בכ"א כסלו, על שמעון הצדיק שיצא עם בגדי כהונה לקבל את פני אלכסנדר מוקדון. סיפור זה מופיע גם ביומא סט, א.